

tısı vardı. XVII. yüzyılda Akkirman'ı ziyaret eden Evliya Çelebi (Mayıs 1658), burada kale, medrese, hamam ve camiler ile 1500 kadar ahşap ev bulunduğundan, Meyak Geçidi'nden, Meyak Baba Sultan'ın Dinyester nehri yakınındaki türbesi ile civarında medfun şehidlerden bahseder. 1638'de Kazak akınlarına hedef olan Akkirman 1770 ve 1789 yıllarında iki defa Ruslar tarafından kuşatılarak ele geçirildi ise de önce Küçük Kaynarca (1774), sonra da Yaş Antlaşması (1791) ile tekrar Osmanlı idaresine girdi.

30 Kasım 1806 tarihinde Rus Prensi Kantakuzino tarafından ele geçirilmesi üzerine Tatarlar Akkirman'ı terkettiler ve altı yıl sonra yapılan Bükreş Antlaşması (1812) ile şehir Ruslar'a bırakıldı. 1820 yıllarında tekrar şiddetlenen Osmanlı-Rus sürtüşmelerini sonuçlandırmak için yapılan antlaşma bu şehirde imzalandı. Ruslar adına M. S. Vorontsov ve A. I. Ripob, Osmanlılar adına da Hâdi Paşa ve Köse İbrâhim Paşa tarafından imzalanan Akkirman Antlaşması ile Sırbistan'ın muhtariyeti ve ayrıca Balkanlar'daki Rus nüfuzu kabul edildi (7 Ekim 1826). Rusya'da Çarlık yönetiminin devrilmesi (1917) üzerine muhtariyet kazanan şehir, 1918'de Romanya'nın işgaline uğradı ve bu durum İtilâf devletlerinin tasdiki ile II. Dünya Savaşı'nın başlarına kadar devam etti; 1940 yılında ise Sovyetler Birliği tarafından ilhak edildi. 1944'ten sonra adı Belgorod-Nestrovski olarak değiştirildi.

Bugün nüfusu 50.000 civarında olan Akkirman'da gıda endüstrisi, özellikle et ve balık konserveçiliği önemli bir yere sahiptir. Şehirde ayrıca tekstil ve mobilya fabrikaları da bulunmaktadır. Eğitim alanında pedagoji ve tıp müesseseleri çok gelişmiştir. Ukrayna Cumhuriyeti'ndeki en büyük kale Akkirman'dadır. 1438-1454 yılları arasında mimar Fedorok tarafından yapılan ve bugüne kadar

iyi korunan kalede yirmi altı burç, dört kapı ve bir kule vardır. Kaleyi çevreleyen surların uzunluğu ise 2 km. kadardır. Kale XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından tamir ettirilmiştir.

Ünlü Türk âlimi Akkirmânî Mehmed Efendi bu şehirden yetişmiştir (bk. AKKIRMÂNÎ).

BİBLİYOGRAFYA :

TsMA, nr. E 10, 416, 5880, 6237, 10416; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 222-223; Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul 1274-75, I, 312, 319; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 108-114; VII, 501-502; Silâhdar, *Târih*, II, 127, 185; Ayn-i Ali Efendi, *Kavânir-i Âl-i Osmân*, s. 19; Ahmed Rifat Yağlıkzâde, *Lügat-ı Târîhiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul 1299-1300, I, 234; Cevdet, *Târih*, IV, 332; *Kâmûsü'l-lâm*, I, 269; *Osmanlı Müellifleri*, IV, 245-246; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 181-185, 244, 344; III/1, s. 172, 175; IV/1, s. 389, 424, 585, 587; Reinaud, *Géographie d'Aboulféda*, II/1, s. 317; N. Beldiceanu, "La Conquête des cités marchandes de Kilie et de Cetatea Albă par Bâyezid II", *SOF*, XXIII (1964), s. 36-90; a.m.f., "Kilia et Cetatea Albă a travers les documents Ottomani", *REI*, XXXVI/2 (1968), s. 215-262; Besim Darkot, "Akkerman", *IA*, I, 251; *GSE*, III, 135, 182; A. Decei, "Ak Kirmân", *EI²* (İng.), I, 310-311.

MUSTAFA L. BİLGE

AKKIRMÂNÎ

(ö. 1174/1760)

Osmanlı âlimi.

Kefevî Hacı Hamîd Mustafa'nın oğludur. Asıl adı Mehmed olup hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 1753'te İzmir, 1758'de Mısır kadısı oldu. Sarây-ı Hümâyûn hocalığında bulundu. 1759 yılında Mekke kadılığına tayin edildi ve 1174 yılı Muharrem (Ağustos 1760) ayında orada vefat etti. Özellikle aklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan Akkirmânî'nin kelâm, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir ve dil konularında bazıları basılmış birçok eseri vardır.

Eserleri. 1. *İklilü't-terâcim*. Ebherî'nin *Hidâyetü'l-îhikme* adlı felsefî eserine

Kadı Mîr Hüseyin'in *Şerhu'l-Hidâyeti'l-eşîriyye* adıyla yaptığı şerhin bazı ilâvelerle Türkçe'ye tercümesidir (İstanbul 1266, 1316, 1319). 2. *Şerhu'l-Hüseyiniyye*. Münazara âdabıyla ilgili bir eserdir (İstanbul 1281, 1316). 3. *Risâle-i Akâid* (İstanbul 1240). 4. Yine akaide dair *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti 'İşâmiddîn* (İstanbul 1274, 184 s.). 5. *Şerhu'l-Hadîşü'l-erba'in*. Birgivi'nin eserine yaptığı şerhtir (İstanbul 1289, 1320, 1323). 6. *Ef'âlül-ibâd ve'l-irâdetül-cüz'îyye*. Eserin, farklı isimlerle çeşitli baskıları yapılmıştır (İstanbul 1264, 1283, 1289). 7. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Lârî* (İstanbul 1265). 8. *Burhânü'l-müttakîn Terceme-i Hadîs-i Erba'in* (I-II, İstanbul 1298). 9. *Risâle-i Besmele* (İstanbul 1298). 10. *Risâle-i Teavvüz* (İstanbul 1298). 11. *Şerhu'l-Emsile* (İstanbul 1252). 12. *Şerhu'l-Binâ* (İstanbul 1257). Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazmaları bulunan diğer başlıca eserleri de şunlardır: *İkdül-kalâ'id 'alâ Şerhi'l-Akâ'id*; *Şemâil-i Şerif*; *Hâşiyetü'l-Beyzâvî*; *Hâşiyetü'l-Buhârî*; *Fetâvâ-yı Akkirmânî*; *Muhtasarı Muğni'l-lebib*; *Şerhu Atvâkı'z-zeheb*; *Risâle fi beyânî'l-fırâkı'd-dâlle*. Ayrıca Seyyid Şerif'in *Şerhu Muhtasarı'l-Müntehâ'ya* hâşiyesi ile Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâ'id*'ine Hayâlî'nin yaptığı hâşiye üzerine hâşiyeleri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sicill-i Osmânî, IV, 245; *Osmanlı Müellifleri*, I, 214; *İzâhu'l-meknûn*, I, 354; II, 109-110; *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 332; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 512; II, 18, 654, 660; Özge, *Katalog*, II, 674, 787; IV, 1469; *TÜYATOK*, I, 64; Kehhâle, *Mu'cemül'l-mü'elifin*, XII, 27-28.

SÂKİB YILDIZ

AKKOYUNLULAR

XV. yüzyılda Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hânedanı (1340-1514).

Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olduklarından kendilerine Türk kaynaklarında Bayındır Han Oğlanları, İran kaynaklarında Bayındırıyye adları da verilir. Çeşitli oymaklardan meydana gelmişlerdir. Muhtemelen, Moğol istilâsı üzerine Anadolu'ya gelen Türkmenler'den olup Diyarbakir'in Ergani yöresine yerleştiler ve Artuklular'a bağlandılar. Tarih sahnesine çıkışları, 1340'ta Tur Ali Bey idaresinde Trabzon Rum İmparatorluğu'na yaptıkları akınlarla başlar. Tur Ali Bey Erzincan ve Bayburt hâkimleri ile birlikte 1348'de Trabzon'u kuşattıy-

Akkoyunlu
Celâleddin Ali
devrinde
(1434-1438)
basılmış
gümüş
bir sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 2408)

Akkoyunlu
Hükümdarı
Uzun
Hasan'a
ait bir
sancak
(Topkapı
Sarayı
Müzesi,
silâh
bölümü,
nr. 1 / 3)

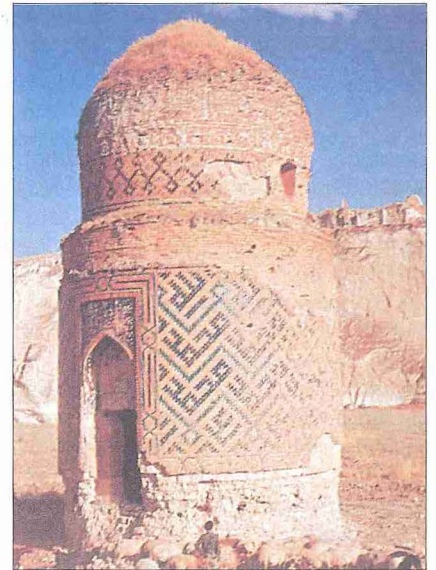

sa da bir sonuç alamadı. Trabzon Rum İmparatoru III. Alexios, kız kardeşini Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey'e vererek onunla akrabalık kurdu. Kendisinden sonra Akkoyunlular'ın başına geçen oğlu Kutlu Bey zamanında (1362-1388) Anadolu'nun siyasi durumunda önemli gelişmeler oldu. Karakoyunlular Musul'dan Erzurum'a kadar olan yerleri hâkimiyetleri altına aldılar. Şebinkarahisar hâkimi Pîr Hüseyin Bey de Erzincan ve Bayburt'u ele geçirdi (1362). Onun da ölümü üzerine (1378), Erzincan ve Bayburt Eretna emîrlerinden Mutahharten'in eline geçti. Kutlu Bey'in oğlu (Ahmed Bey olmalı), Eretna Hükümdarı Âlâeddin Ali Bey tarafından gönderilen kuvvetlerin Erzincan'ı kuşatması üzerine (1379), Mutahharten'in yardımına giderek onları mağlûp etti. Eretna Devleti emîrlerinden Kadı Burhâneddin'in iktidarı ele geçirmesinden (1380) bir süre sonra da Kutlu Bey'in oğlu Ahmed Bey Sivas taraflarına akınlar düzenleyerek onun kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Kutlu Bey'in ölümünden sonra Erzincan hâkimi Mutahharten, aralarındaki ittifakı bozarak Akkoyunlular'a saldırdıysa da daha sonra mağlûp edildi. Bunun üzerine Mu-

tahharten Karakoyunlular'la anlaşarak onları bozguna uğrattı, Ahmed Bey ile kardeşi Hüseyin Bey de Kadı Burhâneddin'e sığındılar. İki kardeş Kadı Burhâneddin'le birlikte Amasya Seferi'ne katıldılar. Ahmed Bey Kadı Burhâneddin'in Erzincan Seferi'ne (1394) iştirak ederek ona yardım etti. Kadı Burhâneddin de kendisine Erzincan'dan Bayburt'a kadar olan yerleri **dirlik*** olarak verdi. Kutlu Bey'in diğer oğlu Karayülük Osman Bey bir müddet tek başına faaliyette bulundusa da, sonra o da Kadı Burhâneddin'in hizmetine girdi. Ancak bir süre sonra Kadı Burhâneddin ile araları bozuldu, hatta 1398'de üzerine yürüyen Kadı Burhâneddin'i esir alıp Sivas surları önlerinde hayatına son verdi. Fakat Sivas'ı eline geçiremediği gibi buna engel olmak için gelen Osmanlı kuvvetlerine yenildi. Bu başarısızlıktan sonra Mutahharten'in telkini ile Timur'un hizmetine girdi. Timur da kendisiyle birlikte Sivas kuşatmasında ve Suriye Seferi'nde bulunan Karayülük'e Âmid'i (Diyarbakır) verdi. Karayülük Osman Bey Timur'la Ankara Seferi'ne katıldı (1402). Bu seferden sonra Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalıştı. Sultan Ferec'e karşı hükümdarlığını ilân eden Memlük emîrllerinden Çekim'i 1407'de Âmid önünde mağlûp etmesi şöhretini daha da artırdı. Ancak bu sırada Timur'un torunu Ebübekir'i yenerek Azerbaycan'ı ele geçiren Karakoyunlu beyi Kara Yûsuf'la girdiği savaşlarda başarılı olamadı. Karayülük 1409'da Mardin'i kuşattıysa da bu, şehrin Kara Yûsuf'un eline geçmesi ve Artuklu hânedanının son bulmasıyla sonuçlandı. Mardin bölgesinde yaptığı tahribat sebebiyle üzerine yürüyen Karakoyunlu beyi Kara Yûsuf önünde Ergani yakınlarında yenilgiye uğramasına rağmen (1412) mücadelesini yılmadan sürdürdü. 1417'de Kara Yûsuf'a tekrar yenilince onunla bir yıl süren bir barış yaptı. Ancak Mardin'i tekrar kuşatıp etrafı yağmalaması, Kara Yûsuf'un yeniden onun üzerine yürümesine yol açtı. Karayülük Osman Bey yenilerek Halep'e kaçtı (1418). İki yıl sonra da Karakoyunlular'dan Kara Yûsuf'un Erzincan Valisi Pîr Ömer Kemah'ı kuşatarak Karayülük'ün oğlu Yâkub'u yendi ve esir aldı. Karayülük Osman Bey Tahran'da Pîr Ömer'i yenip esir aldı (1420), çok geçmeden de hayatına son verdi. Aynı yıl Kara Yûsuf'un ölümü üzerine Çağataylılar ve Memlükler'le birlikte Karayülük de güçlü bir düşmandan kurtulmuş oldu. Ka-

rayülük bundan faydalanarak Mardin'i almak istedi ise de Kara Yûsuf'un oğlu İskender'e yenildi (1421). Fakat Urfa'yı ve daha sonra da Çağataylılar'la ittifak kurarak Erzincan ve yöresini ele geçirdi. Bayburt'u yeğeni Kutlu Bey'e, Tercan'ı onun kardeşi (diğer yeğeni) Mûsâ'ya, Karahisar'ı da oğlu Kemah hâkimi Yâkub Bey'e verdi. Ayrıca Harput'u Dulaklılılar'dan alarak oğlu Ali Bey'e verdi. Bunun üzerine Memlük kuvvetleri Urfa ve civarını yağmaladılar, hatta oğullarından Hâbil de onlara esir düştü (1429) ve götürüldüğü Kahire'de öldü (1430). Karayülük'ün sınırlarda rahatsız edici hareketlerde bulunması, Sultan Barsbay idaresindeki Memlük ordusunun Âmid üzerine yürümesine yol açtı. Memlükler bu sefer sonunda önemli bir başarı kazanamamakla birlikte Karayülük Osman Bey onlara bağlı kalmak şartı ile barış istedi (1431). Barsbay da bu teklifi kabul etti. Fakat Karayülük çok geçmeden bu antlaşmayı bozdu. Yaptığı seferden pişmanlık duymuş olan Memlük hükümdarı yeni bir harekette bulunmadı. Ertesi yıl Mardin şehrini Karakoyunlular'dan aldıktan sonra Akkoyunlu hükümdarı, Karakoyunlu beyi İskender'in Şirvan'ı yağmalaması üzerine Şirvanşah Halîlullah yardım isteyince harekete geçip Erzurum'u kuşattı ve 1434'te şehri ele geçirerek idaresini oğullarından Şeyh Hasan'a verdi. Ancak Osman Bey, Karakoyunlu beyi İskender'e Ağus-

Akkoyunlular dönemi mimari eserlerinden Zeynelbey Türbesi (1988) - Hasankeyf / Mardin

tos 1435'te Erzurum'un kuzeybatısında yenildi ve çok geçmeden öldü. Çok cesur olan ve askerlik sanatını iyi bilen Karayülük Osman Bey, beyliğin sınırlarını Erzurum'dan Kemah ve Harput'a, Erzincan'dan Mardin'e kadar genişletmiş, Akkoyunlu Devleti'nin gerçek mânâda kurucusu olmuştur.

Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ali Bey, amca oğullarının ve kardeşlerinin muhalefeti ile karşılaştı. Palu'yu idare eden amcasının oğlu Kılıcarslan Karakoyunlu İskender'in yardımıyla beyliğin başına geçmek istediysede başarı gösteremedi. Buna karşılık Mardin hâkimi olan kardeşi Hamza Bey Âmid'i ele geçirince birçok Akkoyunlu şehzadesi tarafından "ulu bey" olarak tanındı. Ali Bey ise Kemah-Erzincan-Karahisar hâkimi olan ağabeyi Yâkub'un yanına gitti. Oğulları Hüseyin, Cihangir ve Uzun Hasan beyler de orada babalarına katıldılar. Fakat Hamza Bey'e karşı bir şey yapılamadığı için Ali Bey Osmanlı Hükümdarı II. Murad'a sığınmak zorunda kaldı. II. Murad ona İskilip'i dirlik olarak verdi ise de orada fazla kalmayarak Erzincan tarafında bulunan oğullarının yanına gitti. Bu arada Mısır'a giderek Barsbay ile görüşen Cihangir bir Memlük ordusu ile Erzincan'a gelmişti. Bu Memlük ordusu Erzincan'ı aldıktan sonra, Alıncak Kalesi'nde kardeşi Cihanşah tarafından kuşatılmış olan Karakoyunlu İskender'i kurtarmak için doğuya gidecekti. Fakat Barsbay'ın ölümü üzerine oradan geri döndü. Hamza Bey'in Cihangir ile amcazadesi Câfer'den Erzincan'ı alma teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Fakat daha sonra bunların da ittifakı bozuldu ve Cihangir Halep Valisi Türkmen Tağrı Birmiş'in hizmetine girdi. Küçük kardeşi Hasan Bey ise Kemah'ta amcası Yâkub Bey'in yanında kalmıştı. Fakat o da daha sonra ağabeyinin isteği üzerine Halep'e vararak, birlikte Kahire'ye gidip Sultan Çakmak'ın huzuruna çıktılar. Sultan onlara hil'at giydirip 3000 altın verdi ve Urfa'yı Cihangir Mirza'ya iktâ* ederek onu Hamza ile savaşta memur etti. Bu arada Hamza Bey, Mardin'i almak isteyen Bağdat hâkimi Karakoyunlu İsfahan Mirza'yı yenip (1437) mevkiini kuvvetlendirdi, ardından Yâkub Bey'in elinde bulunan Erzincan'ı da ele geçirdi. Urfa'ya yerleşmiş olan Cihangir'den şehri almak istediysede sonra onunla anlaştı. Çok geçmeden de Âmid'de öldü (Ekim 1447). Şimdiki bilgilerimize göre Akkoyunlular'dan ilk sikke bastıran Hamza Bey'dir (bk. Ahmed Tevhid, IV, 475-477).

Hamza Bey'den sonra yerine Cihangir Mirza geçti. Cihangir, Ca'ber'de bulunan kardeşi Uzun Hasan Bey'e Ergani'yi verdi ve onun da yardımıyla kısa sürede hâkimiyetini güçlendirdi. Fakat Erzincan amcası Mahmud'un idaresine girdi. Ayrıca Karakoyunlu İskender'in yerine geçen Cihanşah Mirza Bağdat'ı ülkesine kattı, Musul'u da kardeşi İskender'in oğullarına iktâ etti. Bunlardan Elvend amcası Cihanşah'a isyan ettiyse de (1448) daha sonra Cihangir'e sığınmak zorunda kaldı. Cihanşah, Elvend'i kendisine teslim etmemesi üzerine Cihangir'e savaşa açarak 1450'de Erzincan üzerine yürüdü ve burayı ele geçirdi. Ardından büyük emirlerinden Rüstem Bey'i Mardin üstüne gönderdi. Böylece Cihangir ile Rüstem Bey arasında iki yıl süren kanlı bir mücadele başladı. Sonunda Cihangir, Cihanşah'ın hâkimiyetini tanıyarak antlaşma yapmak zorunda kaldı (1452). Ancak bu mücadelede büyük rol oynamış bulunan Uzun Hasan Bey bu durumdan memnun olmadı ve ağabeyinden ayrıldı. Bu sırada yirmi sekiz yaşında bulunan Uzun Hasan Bey, Cihanşah'ın Çağataylılar'la uğraşmasından faydalanarak Erzincan'ı almaya teşebbüs etti, Van gölü çevresini yağmaladı. Çemişkezek hâkimi Şeyh Hasan'ı itaat altına almak için o yörede bulunduğu sırada ağabeyi Cihangir'in Âmid'den ayrılmasını fırsat bilerek şehri ele geçirdi (1452), Cihangir de Mardin'e gitmek zorunda kaldı.

Ardarda elde ettiği başarılarla ününü arttıran Hasan Bey, ilk iş olarak kardeşleri Cihangir ve Urfa (Ruhâ) hâkimi Üveys ile mücadeleye girdi ve Urfa'yı aldı; fakat müstahkem bir kale olan Mardin'e giremedi. Cihangir ile olan mücadelesi önce annesinin, daha sonra da Cihanşah'ın araya girmesiyle barışla sonuçlandı. Cihanşah'ın Acem Irakı'nı Çağataylılar'dan almakla meşgul olduğu bir sırada Hasan Bey Karakoyunlular'ın idaresinde bulunan Erzurum ve Bayburt yörelerini yağmaladı. Bunun üzerine hânedan mensuplarının pek çoğu gittikçe gücünü arttıran Hasan Bey'in etrafında toplandılar. Sonunda Cihangir de kardeşinin baskılarına dayanamayarak İran'a gidip Cihanşah'tan yardım istedi. Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ona Erzincan'ı iktâ olarak verdi ve Azerbaycan askeri ile Erzincan'a gönderdi. Hasan Bey'le olan mücadelesinden bir sonuç alamayan Cihangir'in kardeşi Üveys ile birlikte yeniden yardım istemesi üzerine kendilerine Rüstem Bey kumandasında bir ordu gönderildi. Uzun Hasan Bey, Rüstem'i Âmid yakınlarında ağır bir ye-

nilgiye uğrattı (Haziran 1457). Çok geçmeden Cihangir'in bey ve askerlerinin çoğu Hasan Bey'in hizmetine girdiler, o da kardeşinin hâkimiyetini tanıdı ve ölünceye kadar da (874/1469) ona sadakatle bağlı kaldı. Böylece hânedan mensupları arasında birliği sağlayan Hasan Bey, Akkoyunlu Devleti'nin sınırlarını da genişletmeye başladı. 862 (1457-58) ve 866'da (1461-62) Gürcistan üzerine seferler yaptı. Fakat 1461'de Fâtih'in Trabzon'u fethedip Komnenler'in saltanatına son vermesine mâni olamadı. Bilindiği gibi o da dedesi Karayülük Osman gibi Komnenler'den bir kız (Teodora) ile evlenmişti. 1462'de Eyyübîler'den Hısnıkeyfâ'yı alan Uzun Hasan Bey, Cihanşah'ın rızası ile Bayburt'u da ülkesine kattı. Kendisine sığınmış olan Karaman oğlu İshak Bey'e Karaman ili hükümdarlığını kazandırdı (869/1464-65). Daha sonra Dulkadir ülkesine girerek Harput'u ele geçirdi (1465). Böylece İspir'den Urfa'ya, Şebinkarahisar'dan Siirt'e kadar uzanan bölge Akkoyunlu ülkesi haline geldi. Bu mukteditr hükümdar 1467'de üzerine yürüyen amansız düşmanı Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ı gafil avlayarak Karakoyunlu Devleti'ne son verdi. Ardından Kirman (1469) ve Bağdat'ı (1470) ele geçirdiği gibi Ahlat ve Cezîre yöreleri ile Muş ve Bitlis'i de aldı. Diğer taraftan Osmanlılar'a karşı Venedik ile ittifak teşebbüslerinde bulundu; ancak Fâtih Sultan Mehmed ile 1473'te Otluksbeli'de yaptığı savaşta bozguna uğradı. Bu mağlûbiyet Akkoyunlu Devleti'ne büyük darbe oldu. Uzun Hasan Bey 1478'de ölümüne kadar sadece Gürcistan üzerine sefere çıktı ve bu müddet içinde Osmanlılar'ca "Hasan Padişah Kanunları" adıyla tanınan vergi kanunnâmesini vücuda getirdi. Bu kanunnâmenin Safevîler devrinde İran'da da uzun yıllar kullanıldığı bilinmektedir. Âdil, ahlâklı, halka karşı şefkatli ve ilim adamlarına saygılı bir hükümdar olan Hasan Han'ın birçok cami, medrese ve ribât* yaptırdığı bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye tercüme ettirerek huzurunda okuttuğu da kaynaklarda zikredilmektedir. O, elde ettiği başarılar ve yaptığı hayırlı işlerle yalnız Türk tarihinin değil, İslâm tarihinin de en büyük hükümdarları arasında yer alır.

Hasan Bey'den sonra yerine geçen büyük oğlu Halil dirayetsiz bir hükümdardı. Hükümdar olur olmaz hiçbir suçu olmayan kardeşi Maksud Bey'i öldürttü. Diğer kardeşi Yâkub Bey'i de dirliği olan Âmid'e yolladı. Kendi işlerine müdahale ettirmemek için annesi Selçuk Şah Be-

güm'ü de onunla göndermişti. Yâkub Bey siyasî zekâ sahibi olan annesinin yardımı ile Doğu Anadolu'daki beyleri kendi tarafına çekerek ağabeyine isyan etti. Bu sırada amcası Cihangir'in oğlu Murad Bey'in isyanını bastırmakla meşgul olan Halil, bu isyanı bastırdıktan sonra Yâkub Bey'e karşı gitti. Yâkub Bey Hoy çayı kenarında Halil'i mağlûp ederek Akkoyunlu hükümdarı oldu (1478). Yâkub Bey'in hükümdar olarak on iki yıl süren saltanatı bu devletin en parlak devirlerinden birini teşkil eder. Urfa'yı almak isteyen Memlûkler'e karşı parlak bir zafer kazanıldığı gibi (1480), Gürcistan'a başarılı akınlarda bulunuldu (1486). Ahıska ve Hatun Kalesi alındı. Büyük bir ganimetle dönülen bu seferin bir özelliği de kuşatmalarda ilk defa top kullanılmış olmasıdır. Bu devrede Yâkub'un halasının oğlu ve aynı zamanda eniştesi olan Safevî Şeyh Haydar devlet için tehlike arzermeye başladı. Kendisiyle yapılan savaşta Şeyh Haydar öldürüldü, oğulları ile hanımı da İstahr Kalesi'ne hapsedildiler. 1489'da Gürcistan'a başarılı bir sefer daha yapıldı.

1490'da bir veba salgını sonucu önce Selçuk Şah Begüm, ardından oğulları Yûsuf Mirza ve Yâkub Bey ölünce, devlet çöküşe doğru gitmeye başladı. Onun yerine dokuz yaşındaki oğlu Baysungur geçirildiyse de devlet idaresi, atabegi Musullu Sofu Halil Bey'in elinde kaldı. Büyük bir kumandan olmakla beraber sert mizaçlı ve müstebit ruhlu bir kimse olan Sofu Halil Bey, Sultan Halil'in oğlu divan beyi Ali Mirza ile ahlâk ve faziletiyle tanınan Kâdî İsâ es-Sâvecî'yi öldürttü, Necmeddin Mesud'u da vezirlikten azletti. Bu yüzden birçok Akkoyunlu şehzade ve beyleri ona karşı cephe oluşturup Hasan Bey'in oğullarından Mesîh Mirza'yı hükümdar ilân ettiler. Fakat Sofu Halil Tebriz yakınlarında onu yendi; bu savaş sırasında başta Mesîh Mirza olmak üzere birçok şehzade ve bey hayatını kaybetti (1490). Ancak taht için mücadelelerin arkası kesilmiyordu. Sofu Halil, Uğurlu Muhammed'in oğlu Mahmud Bey'in isyanını bastırdı. Fakat tanınmış Akkoyunlu kumandanlarından silâh arkadaşı Biçen oğlu Süleyman Bey'e yenilerek hayatını kaybetti ve yerine Süleyman Bey geçti. Onun dirayetsizliği ve yaptığı haksızlıklar üzerine hânedandan Dâna Halil Bey oğlu İbrâhim Bey, Alınacak Kalesi dizdarı ile anlaşış bu kalede hapsedilmiş bulunan Mesîh Mirza'nın oğlu Rüstern'i hükümdar ilân etti ve Süleyman Bey'in üzerine yürüdü. Yapılan

savaşta yenilen Süleyman Bey Âmid'e, hükümdar Baysungur da annesinin babası Şirvanşah Ferrûh Yesar'ın yanına kaçtı. Akkoyunlu tahtına Rüstern Bey geçti (Mayıs 1492). Fakat o da çok genç ve zayıf bir şahsiyete sahip olduğu için iktidarı İbe Sultan lakabı ile tanınan İbrâhim Bey elinde tutuyordu. Saltanat kavgası ve isyanların artması üzerine Rüstern Bey, müridlerinden faydalanmak için Safevî Şeyh Haydar'ın oğullarını İstahr Kalesi'nden çıkarttı. Bunlardan Sultan Ali pek çoğu Anadolu'lu olan silâhlı müridleri ile Akkoyunlu ordusuna katıldı. Bu arada baş kaldıran Baysungur mağlûp edilerek öldürüldü (1493). Ardından tehlike arzermeye başlayan Sultan Ali de İbe Sultan tarafından aynı âkibete uğratıldı. Bu sırada İstanbul'da bulunan Uğurlu Muhammed'in oğullarından Göde Ahmed, İbe Sultan'ın ağabeyi Nur Ali'nin ısrarlı daveti karşısında Akkoyunlu hududuna gelmişti. Onu Çoban Köprüsü yakınında karşılayan Rüstern, beylerbeyi İbe Sultan dahil olmak üzere bütün emirlerinin karşı tarafa geçtiğini görünce Gürcistan'a kaçtı (Mayıs 1497). Ahmed de Tebriz'de hükümdarlık tahtına oturdu. Rüstern'in bir iki ay sonra Gence bölgesindeki Kaçar boyunun yardımı ile tahtını geri alma teşebbüsü hayatına mal oldu. Bu arada iltimas, israf ve rüşveti önlemek, adaleti hâkim kılmak için ıslahata girişen Ahmed Bey şiddete başvurarak bazı büyük beyleri öldürttü. Dirliği olan Kirman'a gönderilen İbe Sultan da Fars Valisi Purnek Kasım Bey ile anlaşarak Yâkub Bey'in Şirvan'da bulunan oğlu Murad'ı hükümdar ilân ettiler ve bir süre sonra üzerlerine gelen Sultan Ahmed'i yenilgiye uğrattılar (Aralık 1497). Tebriz'e gelen İbe Sultan önce, Âmid hâkimi Cihangir'in oğullarından Dayı Kasım ile Kiği hâkimi Pilten Bey'in torunu Seyyid Gazi Bey tarafından Tebriz'de tahta çıkarılan Yûsuf Mirza'nın oğlu Elvend'in hükümdarlığını tanıdı ve Şirvan'dan gelen Murad'ı da Merâğa yöresindeki meşhur Rüyindiz Kalesi'ne hapsedti (1498). Fakat bu sırada kardeşleri Nur Ali ile Eşref de Elvend'in kardeşi Muhammed'i hükümdar ilân etmiş ve Şiraz'ı ele geçirmişlerdi. İki kardeş arasında Aziz Kendi'de yapılan savaş (1499) Muhammedî Mirza kazandı, İbe Sultan da muharebede öldü. Muhammedî Mirza Tebriz'e geldi, Elvend de Âmid'e çekildi. Muhammedî Mirza, İsfahan yakınlarında yapılan bir savaşta ölünce geride Elvend ile Rüyindiz Kalesi'nden Fars'a

kaçırılan Murad kaldı. Fakat bir dervişin araya girmesiyle barış yapıldı. Varılan anlaşmaya göre Âmid, Azerbaycan ve Arrân (Errân) Elvend'in, Irakeyn, Kirman ve Fars da Murad'ın idaresinde kaldı (1500). Böylece devlet ikiye ayrıldı. Bu taht mücadeleleri, aynı yıl Gilân'dan Erdebil'e, oradan da 300 kadar müridi ile Erzincan'a gelen genç Safevî şeyhi İsmâil'e yaradı. Gerçekten kısa bir zaman içinde Anadolu'daki müridlerinden bir ordu meydana getiren İsmâil, 1501'de Nahçıvan yöresinde Elvend'i yenip Tebriz'e girdi. Burada hükümdarlık tahtına oturan İsmâil on iki imam adına hutbe okutup para kestirdi ve Safevî Devleti böylece resmen kurulmuş oldu (907/1501). Elvend de Şah İsmâil'le giriştiği bazı mücadelelerden sonra Âmid'e çekildi ve 1505'te ölümüne kadar burada yaşadı. Murad ise önce bu mücadelelere seyirci kaldı, ancak 1503'te Hemedan yakınlarında yapılan savaşta o da yenilerek Bağdat'a kaçtı, 1509'a kadar orada hüküm sürdü. İsmâil'in Bağdat'a yürümesi üzerine Dulkadirîler'a sığındı. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Güneydoğu Anadolu'nun fethine memur edilen Murad başarılı olamadı ve bir savaşta mağlûp düşerek öldürüldü (1514). Bu şekilde Akkoyunlu Devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu. Fakat hânedan mensuplarının Osmanlı hâkimiyeti devrinde de eski Akkoyunlu Devleti sahasında yaşadıkları bilinmektedir. Akkoyunlu Türkmenleri ise İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylere yerleşerek oradaki Türk halkının önemli bir bölümünü teşkil ettiler.

Akkoyunlu Devleti'nin teşkilâtı, esas itibariyle Karakoyunlu Devleti'nin teşkilâtı gibi Celâyirîler Devleti teşkilâtına ve dolayısıyla İlhanlılar'ın kine dayanır. Bu teşkilâta kendileri bazı şeyler ilâve etmişler, birçok müesseselerin adlarının Türkçe karşılıklarını kullanmışlardır. Türkmen devletlerinin devlet teşkilâtlarında Timurî devlet geleneklerinin tesiri olup olmadığı da araştırılması gereken bir meseledir; Uzun Hasan Bey'in kanunnâmesi (Hasan Padişah Kanunları) çiftçiden, esnaftan, sanatkârdan ve tüccardan alınan vergilerin âdil bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi için meydana getirilmişti. Hatta Hasan Bey bütün örfî vergilerin kaldırılmasını istemişse de mülkî ve askerî idarecilerin itirazları ile karşılaşmıştı. Bu kanunnâme Osmanlılar tarafından bir müddet, Safevîler tarafından da uzun müddet kullanılmış-

tır. Hasan Bey'in kanunnâmesi Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin İslâm malî hukuk tarihine yaptığı önemli bir katkıdır. İ. Hakkı Uzunçarşılı kırk iki yıl önce yazmış olduğu *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (1939) adlı eserinde, eldeki malzemenin verdiği imkân nisbetinde her iki Türkmen devletinin teşkilâtları üzerinde güzel bilgiler vermiştir. Buna M. Halil Yinanç'ın Akkoyunlular maddesindeki bilgiler de ilâve edilmelidir (İA, I, 263-267). Minorsky'nin Türkmen devletlerinin teşkilâtları ile ilgili incelemeleri de mühim bir değer taşır. Her iki Türkmen devletinin idarî ve malî teşkilâtına dair daha birçok araştırma meydana getirilmiştir. Ancak yapılmış olan bütün bu tetkiklerden de faydalanılarak bu devletlerin teşkilâtlarının ayrıca ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

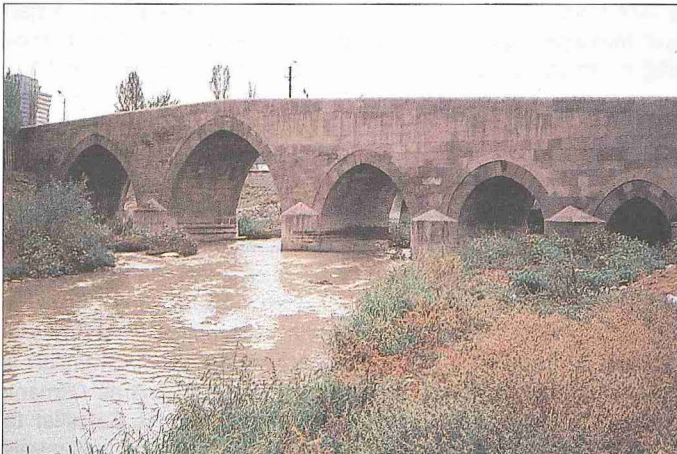
Akkoyunlular devrindeki kültür hayatı hiç incelenmemiştir. Akkoyunlu hânedanı mensupları ile büyük beyler çok kısa süren zamanlarında gerek Türkiye'de gerekse İran'da cami, medrese, kervansaray, hastahane, türbe ve saray gibi pek çok eser vücuda getirmişlerdi. Bu hususta Uzun Hasan Bey başta gelmektedir. Gerçekten kaynaklarda Hasan Bey'in cami, medrese, zâviye ve kervansaray olmak üzere birçok eser yaptırdığı söylenir. Bunların çoğu günümüze kadar ulaşmamış ise bu sadece zamanın değil, insanların da yaptıkları tahribattan ileri gelmiştir. Bilhassa Safevîler, Tebriz'de Akkoyunlular tarafından yaptırılmış olan içtimaî eserlerin pek çoğunu şuurlu bir şekilde yıkmışlardı. 1514 yılında Tebriz'e gelen Osmanlılar Uzun Hasan Bey'in camiini de harap bir halde bulmuşlardı. Yâkub Bey'in Heşt-Bihîşt adlı sarayını gören Venedikli bir tâcir bu sarayın ihtişamına hayran kalıp

hakkında tafsilâtli bilgi vermiştir. Bizat Türkçe ve Farsça şiir söyleyen Yâkub Bey'in çevresinde birçok şair toplanmıştı. O Molla Câmî'ye de çok seviyor ve ona sık sık maddî yardımında bulunuyordu. Yâkub Bey devrinde onun himayesi ile minyatür sanatı da büyük bir gelişme göstermişti. Öyle ki sanat tarihçileri bu minyatürleri inceleyip Türkmen minyatür mektebinden söz etmişler ve bu mektebin Safevî minyatürleri üzerinde derin tesirler bıraktığını söylemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA:

Esnâd ve Mükâtebat-ı Târîhî-yi İrân (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî), Tahran 1341 hş.; *Fermânâ-yi Türkânân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu* (nşr. H. Tabâtabâî), Tahran 1352 hş.; *Esterâbâdî, Bezm ü Rezm* (nşr. Kilisli Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 163, 292, 347, 369-381, 476-478, 506-520, 534; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr fî vekâyi'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire 1383/1963; Hâfiz-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4371; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4389; İbn Arabşâh, *'Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire 1305, s. 118; Abdürrezzâk es-Semerkandî, *Maṭla'ü's-sa'deyn ve mecma'ü'l-bahreyn*, Lahor 1946-49; Ebû Bekr-i Tihirânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (nşr. Necati Lugal — Faruk Sümer), Ankara 1962; Aşıkpaşazâde, *Târîh* (Atsiz); Şehâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmîc*; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, Leknev 1332; Devletşâh, *Tezkire*; Tâciẓâde Sâdi Çelebi, *Münşeât* (haz. Necati Lugal — Adnan Sadık Erzi), İstanbul 1956, bk. İndeks; Fazlullah b. Rûzbihân, *Târîh-ı Âlem-ârâ-yı Emînî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4431; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âli Osmân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 29-32; Hândmîr, *Habîb-ü's-siyer* (nşr. Ağa Muhammed Hâşim Kâşânî), Bombay 1857, II; Yahyâ-yi Kazvinî, *Lüb-ü't-tevârîh*, Tahran 1314 hş., s. 232; Sâm Mirzâ, *Tuhfe-i Sâmî* (nşr. Vahid Destgerdî), Tahran 1314 hş.; Gaffârî, *Cihân-ârâ*, Tahran 1343 hş.; Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul 1277, I, 392, 586; Hasan-ı Rûmlü, *Aḥsen-ü't-tevârîh* (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî), Tahran 1349 hş.; Hoca Sâdeddin, *Tâciẓ-ü't-tevârîh* (nşr. İsmet Parmaksızoglu), İstanbul 1979, I; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959; Muhyiddin Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî* (nşr. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1982; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr*, İstanbul 1276; Peçevî, *Târîh*, I, 154, 181; Münecimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2103; Abdülbâkî Nihâvendî, *Me'âşir-i Raḥîmî*, Calcutta 1910; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tahran 1314 hş.; Ahmed Tühvid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, IV, 472-519; W. Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire*, London 1926, s. 48-49, 51-54, 57-58, 60-61; Mahmûd Gâvân, *Riyâz-ü'l-inşâ'â* (nşr. C. İbn Hüseyin — G. Yezdânî), Haydarâbâd 1948; L. A. Mayer, *Bibliography of Muslim Numismatics*, London 1954, s. 272; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 286-312; a.mlf., *Anadolu Beylikleri*, s. 188-198, 205, 224-227; H. Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Caire 1959; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, s. 98-101; a.mlf., *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976; C. T. Tabâtabâî, *Sikkehâ-yi Şâhân-ı İslâmî-yi İrân*, Tebriz 1350 hş.; J. E. Woods, *The Aqqoyunlu*, Chicago 1976; Reşit Rahmetî Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *TM*, VI (1936-39), s. 289-322; Tayyib Gökbilgin, "Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası", a.e., IX (1946-51), s. 35-69; Ö. Lutfi Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, sy. 1-2, İstanbul 1941, s. 91-106; Adna Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *TTK Belleten*, XVIII/70 (1954), s. 261-296; Bekir Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması", a.e., XXI/82 (1957), s. 261-269; a.mlf., "Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 67-81; Ş. Turan, "Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", a.e., III/4-5 (1965), s. 63-138; V. Minorsky, "A Soyurghal of Qâsim b. Jahangir Aqqoyunlu", *BSOAS*, IX/4 (1950), s. 927-960; a.mlf., "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", a.e., XIV (1955), s. 271-297; a.mlf., "Aq Qoyunlu", *EI*² (İng.), I, 311-312; J. Aubin, "Note sur quelques documents Aq Qoyunlu", *Mélanges Louis Massignon*, Damascus 1956, I, 123-147; H. Andreasyan, "XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *TED*, sy. 3 (1973), s. 83-148; M. Fuad Köprülü, "Âzerî", *İA*, II, 118-151; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, I, 251-270; a.mlf., "Bay-sungur", *İA*, II, 427-428; a.mlf., "Cihan-Şah", *İA*, III, 171-189; R. Quiring-Zoche, "Aqqoyunlu", *Eİr*, II, 163-168.

FARUK SÜMER

Akköprü'nün restorasyondan sonraki durumu (1988) Ankara

AKKÖPRÜ

Eski Ankara-İstanbul yolunun başında Çubuk suyu üzerinde bir Selçuklu devri köprüsü.

Arapça kitâbesine göre 619 Rebîülâhîrinde (1222) Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Üzerinde ikinci bir kitâbe varsa da okunamamış-